

268237

1955

МАСОВА ХУДОЖНЯ БІБЛІОТЕКА

Н. КОБРИНСЬКА

ДВОУ ЛІМ

ВИБОРЕЦЬ

Н. КОБРИНСЬКА

ВИБОРЕЦЬ

НБ ПНУС

268237

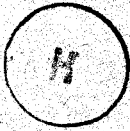
ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

ХАРКІВ

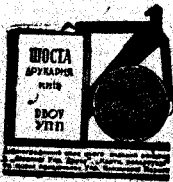
1933

КИЇВ

8

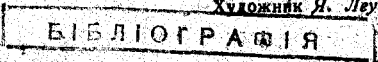
~~ГК 4824~~

~~36-22498 B~~

Редактор групи О. Слісаренко
Технічний редактор І. Сімак
Художник Я. Луєс

ПЕРЕДМОВА

Схоже до того, як дворянство на Наддніпрянщині в 60-х роках звільнило селянство від землі чи інакше дало волю без землі, так само панство Галичини 1848 року „звільнило“ галицьке селянство. Ліси, пасовиська, що перед тим були громадською власністю і правили за помітну підпору в господарстві галицького селянина, після реформи опинились у власності панів, а селянству залишилася переважно тяганина з панамі по судах, в яких засідали вірні панські наймити. Літературно-художню характеристику цих відносин, які разом з розвитком промислового капіталізму в країні несли економічну руїну галицькому селянству, маємо в творах Івана Франка. Він змальовує їх з усією силою свого великого таланту і знання дійсності. Та поруч з Франком хоч і з далеко меншим розмахом і хистом змальовували те саме й інші письменники Галичини.

Наталя Кобринська (1855—1920) народилась у Галичині, в відомій у галицькому культурному русі родині Озаркевич. Світогляд її формувався в часи, коли в Галичині пробивалися перші парості революційно-поступових змагань, що на 80—90 роки минулого сторіччя заявили

себе впливовою силою. Імення Франка, М. Павлика й інших записано на перших сторінках цих часів.

Велике зрушення, що йому основну силу дало ще звільнення селян у Галичині 1848 року, а формували ідеї французької революції, пізніших революційних рухів і гасла молоді соціалістичної науки, захопило певні кола поступової галицької інтелігенції. Дрібнобуржуазна з походження, міщанська у відношенні громадському, — вона залишається ще на ті часи пасивною, стоячи осторонь від інтересів трудових мас. Відчуваючи більшу спорідненість з бюрократичними верствами, вона своєю ідеологією була чужа визвольним і поступовим тенденціям. Такий стан триває аж до 70 років, коли в Галичині зароджується робітничий рух, а разом із ним молода інтелігенція (переважно селянська походженням) активізує роботу, виступає з певними гаслами, розбуджує громадську самосвідомість. Сільські та всенародні віча, поширення галицької преси, що особливо зростає з часу заснування радикальної партії (1890) і розходиться по найдальших закутках Галичини — розбуджують економічну, політичну та національну свідомість і галицького селянства. Селяни поступово починають усвідомлювати собі перспективи безпросвітності свого життя в сучасних їм соціально економічних умовах. Ці часи позначаються великим потягом галицького селянського молодняка до шкіл середніх і

вищих. 80—90 роки дають уже перший призов цієї молоді селянської інтелігенції.

Наталя Кобринська належить і віком, і світоглядом до старшої генерації галицької буржуазно-демократичної інтелігенції цокоління Франка. Походженням з попівської родини, вона, проте, рішуче приєднується до визвольних змагань, що на боротьбу за них усе своє життя поклав Франко. Учениця, послідовниця і близький приятель Франка, Наталя Кобринська на ті часи галицької дійсности виступає одним із перших піонерів поступового жіночого руху в Галичині.

Розбуркане пропагандою за економічно-політичне і національне визволення, галицьке буржуазно-демократичне жіноцтво здіймає голос і за визволення жінки. Починається гуртування поступовішого жіноцтва Галичини, що особливо виразних рис набуло в роботі гуртка письменниць¹, які творчість свою скерували на виявлення ненормальних умов становища жінки в громадянстві й родині, до закликів поліпшити його. Одним з виразних представників цього жіночого руху і була Наталя Кобринська. Не маючи,—а це було для жіноцтва на ті часи звичайним явищем—нормальної освіти, Кобринська, проте, самотужки дійшла, багато читаючи, тих шаблів громадської самосвідомости, що поставили її на одне з поважних місць поко-

¹ Юлія Шнайдер (Уляна Кравченко), Климентина Попович-Боарська, Євгена Ярошинська і інші.

ліття Франка. Її самовіддана робота у боротьбі за права жінки припадає на 82—83 роки, коли сама вона, пройшовши добру життєву школу, змогла виступити вже дійшлим і переконаним поборником своєї ідеї. З цього часу Кобринська енергійно заходжується коло організації поступових жіночих товариств, нав'язує зв'язки з віденським українським товариством „Січ“, а через нього з провідниками жіночого руху Німеччини, Чехії тощо. На той самий час припадають і перші її публіцистичні і літературні спроби. Всю цю роботу веде Кобринська у тісному контакті і навіть під керівництвом, принаймні ідейним, Франка, Павлика й інших представників галицького революційного-визвольного руху. Боротьба за визволення жінки, за її людські права—основні гасла її літературно-публіцистичної діяльності.

Та, треба сказати, галицьке буржуазно-демократичне жіноцтво згадуваних часів не замикалося в обмежене коло своїх лише вузьких інтересів. Широкі визвольні гасла, боротьба проти соціального і національного гноблення були також і гаслами на прапорі українського поступового жіноцтва в Галичині. „Жий для ідеї, працею кривавим трудом, віддай усе, усе за рідний люд“—слова поетеси Юлії Шнайдер (Кравченко) були програмовим постулятом для галицького жіноцтва. Отже, до широкої роботи в дусі народництва приєдналося з тоді ще кволими силами і українське жіноцтво Галичини.

Не так багато зробивши, гурт цей все ж відіграв поважну роль щодо самоусвідомлення і консолідування сил української прогресивної буржуазної демократичної інтелігенції взагалі, жіноцтва зокрема. Проглядаючи перший жіночий альманах „Перший вінок“, що його коштом і заходами Наталі Кобринської та Олени Пчілки видано 1887 року у Львові—бачиш поруч таких імен, як Леся Українка, Ганна Барвінок, Дніпрова Чайка, Людмила Старицька¹—низку менш і зовсім мало відомих імен, що втягнуті були в орбіту впливу старшого покоління українського жіноцтва.

Літературний доробок Наталі Кобринської становить близько 20 творів, що його вперше одним томом 1929 року видав „Рух“ за редакцією А. Березинського. Більша частина їх, як оповідання „Дух часу“, „Задля кусника хліба“, „Суддя“—присвячено життю галицької інтелігенції, переважно попівської. Взагалі, Кобринська поза добрим знанням селянського середовища, переважно писала й орієнтувалася у своїй громадській і публіцистичній діяльності на інтелігентську верству, будши й сама типовою інтелігенткою дрібнобуржуазного гатунку. До чисто інтелігентських, мало того, занепадних своїм настроєм, належать твори кінця її письменницької діяльності. Нахил до психологізму („Душа“, „Омен“ і інші), спроби у дусі західньо-європейського символізму („Блудний метеор“) є

¹ Письменниць Наддніпрянщини.

логічний доказ нетривкості і ідеологічної розхитаності світогляду Наталі Кобринської.

Та, подаючи до уваги читача оповідання письменниці „Виборець“, мусимо підкреслити, а це безперечно визнано критикою, ще починаючи від самого Франка,—що пишучи з життя інтелігентних верств Галичини, Кобринській все ж найбільш вдалося оповідання з життя селянського. Тут письменниця виявила не тільки знання середовища, розуміння селянської психіки, але й певну орієнтацію, отже й усвідомлення реального взаємовідношення соціальних сил.

Свого часу ця новела була досить популярна та й тепер читається легко, хоч обставини, змальовані там, втратили до певної міри вже свою актуальність. Фашизм запровадив інші „парламентські“ й „позапарламентські“ методи впливу буржуазії на трудящих.

Внутрішні суперечності капіталізму виявляються, між іншим, і в тому, що, згуртовуючи в підприємстві силу люду, експлуатуючи його, він не тільки сприяє зростанню свідомості безпосередньо ним експлуатованих, а й поширює її серед трудящих, що безпосередньо не працюють в капіталістичних підприємствах. В поданому далі оповіданні „Виборець“ змальовані перші зародки свідомості і серед селянства, цієї найбільш відсталі верстви, перші його кроки участі в боротьбі різних суспільних клас за вплив на політичну владу. На виборах до австрійського

парляменту в Галичині, змагаються дві групи буржуазії,—українська, подана в оповіданні представниками— „паном зі Львова“ та сільським попом, українським патріотом і—польська, в особі пана з сусіднього села й різних сільських урядовців, війта тощо. Перемога тієї чи іншої групи залежить від того, кому вдасться перетягти на свій бік селянство. Низький культурний рівень останнього, байдужість до громадських справ, дозволяють суперникам втягти його до протилежних одна одній ворожих лав, не зважаючи на те, що обидві сторони змагаються, перудусім, за свої клясові інтереси.

Напівписьменний селянин Яким, на передвиборчих зборах, попадає в число уповноважених села, що повинні подати із села голос про того, хто має бути посланий до парламенту. За голос Якіма змагаються дві групи. Представники польського пана докладають зусиль до того, щоб Яким подав свій голос за пана з сусіднього села й навіть дають йому за це хабаря. З другого боку—сільський піп і, свідоміший в справах громадських, односелець Якіма Іван Рибак, намагаються розвинути в нього свідомість національну і цим способом забезпечити його голос за своїм кандидатом. Яким утрачає голову в тій борні й, кінець кінцем, іде сам на вибори посла, без твердого вирішення, за кого буде голосувати. На самих виборах все ж Яким не тільки подає свій голос за „пана зі Львова“, а ще й вертає комісії той хабар, що йому дали

представники партії супротивника. Цим досягається несподіваного для Якіма ефекту.

Та вже по виборах Яким починає собі міркувати й усвідомлювати, чого має вимагати через свого посла. Перед ним виникає питання: „чи той, вибраний Якимовим голосом пан зі Львова, обітре той кривий піт з мужицького чола, чи зменшить податки й дачки, чи поверне право до затраченої землі, зарінок¹, лісів і пасовиськ?“

Одна відповідь на це в Якіма — „Не-зна-ти!..“

Звичайно, до розуміння класової суті держави, до розуміння того, що та держава, за владу в якій змагалися, є лише знаряддя в руках панівних верств, буржуазії, не дійшов не тільки Яким, а це було неясне й для самої письменниці.

Стоячи на ґрунті націоналістичного світогляду, вона всю боротьбу зводить до боротьби за національні інтереси, хоч фіналом подає й зародження в процесі того першого стану боротьби і свідомості класової. Цим самим націоналізмом треба пояснити й те, що, подаючи малюнки з поведінки єврейської буржуазії, письменниця не проводить чіткої, класової лінії між буржуазією, як такою, і євреями-працівниками. Та безперечно те, що письменниця не мала на оці боротьби з чужою нацією, а лише з експлуататорськими її елементами, з буржуазією.

Харків.
Лютий, 1931 року.

М. Недужа.

¹ Зарінки — долини гірських річок.

ВИБОРЕЦЬ

Яким Мачук орав у полі на ярину. Аж трісь! — зломився йому істик. Яким лютився і кляв усіма чортами. До вечора був би скінчив ниву, та через таку дурницю годі буде докінчити. Ніяк було й сердитися — шкода часу; треба буде йти додому й вишукати щось на істик. Він лишив погонича з волами і плугом у полі, а сам пустився сутками¹ до села. Жінки десь не було дома, хата була заперта, але йому до хати не треба було. Пішов до колешні, вишукав добру кривульку, обтесав і заправив істик. Вже мав відходити, як чує — хтось кличе:

— Куме Якиме, куме Якиме!

Яким оглянувся, — то був його сусіда Василь.

— А ви вже дома? — спитав Яким, знаючи, що Василь ще ранісінько пішов був у місто. — Вже своє зорудували?

— Ой, зорудував, — каже Василь. — Не дай боже нікому процесуватися!² Вже четвертий термін, а кінця як нема, так нема. А ви не в полі? — запитав і з свого боку сусіда.

¹ Сутки — вузька доріжка, стежка.

² Процесуватися — судитися.

— Чорт мені істик зломив, та я мусів аж додому йти; за той час міг-бим був¹ з кілька разів плугом обернути. Не знаю, де моя поділася; у вас її нема?

— Ні, нема. Ага! був-бим забув. Тут у вас був присяжний²; ващої та й вас не було, то він мені казав, аби вам сказати, абисте³ у цей вівторок, що прийде, пішли до громадської канцелярії на вибори.

— Що за вибори? — спитав Яким.

— А хто їх знає! — каже сусіда. — Має приїхати комісар³ і мають бути якісь вибори.

— Тьфу! Пек тобі лихо! — сплюнув Яким. — Тепер робота, що чоловік не знає, чого хапатися; їм якісь дурниці в голові, а ти йди та трать час!

— А що панам за біда! — каже кум Василь, — роботи не мають та і хто-зна-що вигадують, а християнин сьогодні — добре кажете, куме — не знає, що вперед у руки брати.

— Ой, радять-радять, та й коби хоч яка користь із того була, — муркнув Яким.

— Та панам може й користь, — завважив сусіда, — але нам хіба лиш така користь, що більші податки накладають.

¹ Міг-бим був — міг би я (в Галичині часто говорять замість би — бим, прим.: робив-бим тощо).

² Присяжний — десятьський.

³ Абисте — щоб ви, щоби ви.

— А як не податки, то шарварки¹,— додав Яким.

— Ой, шарварки, шарварки! — підхопив кум Василь.— З тими шарварками теж неє тримання: мій парубок такі два дні стратив, що золотом не заплатив би!

— А мое не таке?— каже Яким,— не мусів я колись та йти на цілий день з худобою возити каміння!

Не було як довше говорити: день не стоїть,— сусіди розійшлися. Яким знов сутками скоро вертав у поле, де лишив погонича з волами. Хлопець уже здалека його заздрів, запряг воли й наладив плуга. Яким, не кажучи ні слова, взявся до роботи. Земля була мокра, леміш треба було пускати глибоко, воли туго ступали.

— Ча! гойса! ча! на місце! — кричав тоненьким голосом погонич, підганяючи то одного, то другого вола коротким батіжком на вишневому пужальні, а Яким і собі договорював: — Далі, волики! далі враз! Гей, сивий, право! ураз діти! гей, волики, гей! — Їх голоси розлягалися далеко і пропадали в широкому просторі неба й землі.

Плуг ішов тяжко, воли витягали шії, поволі ступаючи. Всі вони разом були якби одною силою, одною моцею, що йшла проги другої сили й моці, спочиваючої в землі, котру

¹ Шарварок — обов'язкова робота для держави або села, прим.: лагодження дороги, мостів тощо.

поборювали лише маленькими частинами, краючи скибу за скибою.

Помучилися. Треба було дати відпочинок і собі, і худобі. Випрягли воли, підкинули дрібненького лабузу¹, задержаного до орання. Яким розв'язав торбину, уломив собі кусень хліба, витягнув сіль і часник, а решту дав погоничеві. Воли перекусили; треба було напоїти; вода була далеко геть-геть у полі, бо хоч на млаках² аж хвилювала вода чиста, як сльоза, та худібка не хотіла її пити.

— Іди та напій воли,— сказав Яким до хлопця, а сам сів на межі й зачав їсти.

Сонечко сяло,— зелена озимина й свіжопоорані ниви гей би втягали в себе його тепленьке проміння. Велика млака блищала широкими плесами серед зеленої трави й високого твердого шувару.³

Стоячу воду до половини прикривала легка риська⁴ розпущеними листками, гей би боялася, щоби сонце не випило усієї води, з котрої вона брала життя. Жваві мухоловки літали понад воду, раз вище, то знов цілком низенько, боком і просто вганяючи за здобиччю. Яким глянув перед себе. Щороку оране поле покрива-

¹ Лабуз — стеблини з бур'яну.

² Млака — драговина.

³ Шувар — поріст на стоячих водах.

⁴ Риська — болотяна рослина.

лося лише скупю одноцілою травою, а більше стирчало бур'янами. Лише широкі корчі костереви¹ й пирію дружилися з собою, щоби в тій дружбі якнайбільше загорнути землі.

— Паскудна трава! — буркнув Яким, — паскудна трава! Треба буде при волочінні уважати, аби й корінчика не лишилося.

Один корч костереви гей би піднісся, підійшов угору. — Що це? чи не кертиця?²

Це дійсно була кертиця. Земля пухка розсипалася в невеличкі м'які купочки.

— Пся... — заляв Яким і схопився за істиком, щоби викинути шкідника; але кертиця притаїлася, пірнула в землю і пропала, гей би її й не було.

Яким сів на своє місце й пильно слідив за кертицею, чи знов не покажеться. Коло його ніг виповз із землі червяк, посувався з трудом, корчився й тягнув за собою — напів перегниле стебельце. Далі мордувалася мурашка з кришкою хліба, маленькою частинкою Якимові поживи, крутила головою то в один, то в другий бік: все, що опустить, то знов піднесе, — і так без кінця. Пчілка тоненько забриніла, ніби завела тихої, жалібної пісеньки...

На межі, зарослій всілякою травою, виглядав дрібненький раст, чепурилась червона медуниця і розкладався низенько кучерявий

¹ Костерева — рід трави.

² Кертиця — кріт.

лещик¹. Його солодкий запах притягнув до себе пчілку; вона обмацувала лапками його кучеряву головку і глибоко запускала язичок в його тоненькі рурки.

Кертиця знов підкинула землю. Але Яким уже тепер не вставав, не хапав за істик, що лежав коло нього на межі. Його голову мов роєм обсіли думки; усе, що він сьогодні чув і бачив, перемішалось разом і йшло одно за одним, гей би хто тягнув шнуром.

О, та кертиця, що рие його поле,— вона робить, працює. І той червяк, що корчиться під його ногою, і пташка, і та мурашка — усе те старається на життя. Уже, видно, таке є право, що хто хоче жити, мусить на себе робити! Чому ж так не йде між людьми? Один робить, працює, а другий лише забавляється на цім світі.. Мужик мусить усіх годувати: не робив би він на хліб, то люди не мали б що їсти. О, тяжка то робота! Чоловік у землі копається, як той червяк. Зори, заволочи, посій, та ще аби то зерно зійшло, пристигло; а потому — нім² ще збереш, змолотиш! Панам легко живеється на світі, а ти, хлопе, на них роби! Вони тебе дурять та ніби до якоїсь ради кличуть, аж за твою гірку працю кажуть тобі ще платити, податками здирають...

Свіжа, чорна земля розсипалася новими

¹ Лещик — дрібна, біла, пахуча конюшина.

² Нім — поки то.

купками. Кертиця не перестала робити своє, але Яким про неї забув; він дивився десь далеко понад поля і млаки. Великий, з широкими, розложеними крилами, бузько, з довгою ломакою в грубій дзюбі, зашумів низько над його головою і пропадав поволі в мрачному просторі, а з-за горба виходила щораз видніше маленька стать погонича попри великі, рогаті сірі воли.

У неділю чув Яким, що панотець кликав до себе цілу старшину громадську та й наговорив їм про вибори таке, що було що слухати. Аж підскакував старенький, так багато говорив, та й людям наказував про ті якісь вибори. Люди не могли нарозказуватися, що старенький говорив,— аж уха тріщали.

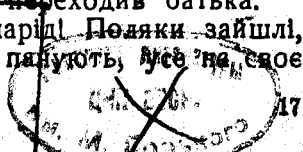
— Ви сякі та такі,— казав панотець,— сами не дбаєте про свої права, а по́тому кажете, що зле мужикові на світі, каєтеся та чухаете в потилицю! На панів відказуєте, а як прийдуть вибори, то на свого заступника вибираєте пана, поляка. Забули вже панщину, коли то мужик мусів на пана робити, як віл, коли нічого не мав свого, бо все було панське, давав десятину, брав буки та гірш посліднього пса ваявся під панськими порогами!

Був там і син панотців, Никольцьо, що вчився десь у високих школах, та саме тепер чогось приїхав додому. Той ще переходив батька.

— Ви тут Оксфордський нарід! Поляки зайшли, а проте вони над вами панують, усі на своє

педагогічного Інституту

Інв. 268237

навертають. Ніде нема української правди, українського слова: у школі по-польськи, у суді по-польськи, ніде українців не допускають, а в краю говорять лише про польські справи, якби тут українців не було... Українці ж до того ще сами їм помагають своєю байдужістю та тим, що не знають своїх прав! Як би українці всі разом трималися, то поляки б тоді пізнали — „чия хата, — того правда, і сила, і воля“.

Це рознеслося по цілому селі. Звичайно, той скаже одному, той другому, — і ціле село гуде одною бесідою. Яким може б забув про вибори, але коли наслухався про ті різні річі, що гадзи¹ розповідали, то скортіло і його піти, як надійшов вівторок, на котрий скликали виборців.

Коло громадської канцелярії була вже купка людей: одні стояли на дворі, другі то виходили, то входили у хату. Балакано то про одне, то про друге, найбільше про господарство та про орендаря,² що велику біду зводить у селі.

Старші гадзи, що не раз уже були на виборах, побоювалися, що їм прийдеться довго почекаати на комісара з міста. Раз було таке, що отак посходилися, то чекали до темної ночі і, не дочекавшись, мусіли розходитися додому. Тому ж то може, свідомі цього люди, сходилися помалу. Навіть ще й панотця не було. І на

¹ Газда — хазяїн,

² Орендар — тут корчмар.

нього то не раз прийшлося людям добре почекати, але цієї речі він уже пильнував.

— Ось уже й піп іде, — казав хтось з гадзів.

Це дійсно був панотець, скорчений і старий, у невеличкому чорному капелюсі, а люди вже звикли його здалека пізнавати.

— Слава Ісусу Христу¹ — сказав він грімким, як на свої старечі літа, голосом, підходячи до громадян.

Гадзи поклонилися й пустилися по черзі цілувати панотця в руку.

— А що, ще нема комісара? — запитався старенький, моргнувши штудерно одним оком, як, ніби свій між своїми, що чекають на когось для них чужого.

— Не знати, чи й ще не треба буде почекати, — відповіли ті, що стояли ближче.

Панотець пішов до канцелярії, а за ним посунулися старші і поважніші гадзи; молодші лишилися на дворі.

— Но, що-сьте², панове-газди, урадили? — поспитався панотець, сідаючи за стіл.

Газди насупилися. Стало так тихо, ніби мак сіяв...

Правду сказавши, наради між ними ніякої не було, ні з чим було виходити перед панотцем; тож усіх очі звернулися на старшого брата, що віддавна водив перед у цілому селі.

¹ Так в Галичині, за давнім звичаєм, здоровкаються селяни.

² Що-сьте — що ви.

То був старший чоловік, до 90 років, а вже з яких сорок років був старшим братом; колись був він пленіпотентом¹ і не одну справу заладив у селі, як ніхто не знав, що робити.

Тепер, коли всі звернули на нього очі, він пізнав, що йому треба вийти з своїм словом.

Але він не спішився, ніби ждав, чи не найшовся б хто інший, щоб його тут заступив. Він любив вимовлятися старими літами та тим, що йому б уже думати про інше життя, а не про цю землю.

Святе письмо він знав на пальцях і любив його наводити при своїх бесідах. І тепер, пождавши, він відкашельнув і зачав словами святого письма:

— „Аз есьм пастир добрий і душу мою полагаю за овці моя“, — тож і ми чекали на свого пастиря.

Газдам роз'яснілися лиця: слова старшого брата видалися їм ніби їх власними словами.

— Та це правда, — потакнув один, також старий чоловік, — це правда, що вівцям без пастиря ніяково, — переводячи слова евангелія на свою мову, бо таким складом, як старший брат, ніхто в селі не вмів говорити.

Панотцеві очі заблиски вдоволенням і радістю, але рівночасно погляд його упав на чоловіка, що сидів у кутку; його хмарне лице не сходилося з ясним поглядом присутніх. Пан-

¹ Пленіпотент — уповноважений від громади.

отець перебіг очима цілу компанію, його погляд спочив майже на кожному лиці окремо, ніби шукав більше хмарних лиць, котрі вже своїм видом суперечили б словам старшого брата.

— Ви панове-газди, знаєте,— зачав він на-решті,— що маєте вибирати виборців, себто таких людей, які би вибрали відтак посла. Вибирайте, кого хочете, я піду за вами, лише вибирайте людей певних, що знають, що вони українці і дадуть голос на народнього посла. Отже, вибирайте людей незалежних, котрі б не боялися ні пана, ні старости й не продавали своєї совісти за яких кілька крейцарів!..¹

Мимохіть очі всіх звернулися на чоловіка в кутку.

Що це було проти вїйта,² міг кожний догадатися, бо при останніх виборах вїйт мав іти за старостою,³ і від того часу все щось не ладно велося між вїйтом і панотцем. Люди заворушилися, вони знали, що панотець не хотів, щоб вибирати вїйта на виборця, та з того виходила вся біда та закрутіня. Панотець панотцем, але вїйт вїйтом; треба й панотця, але треба й вїйта. Вїйт був чоловік гордий і гострий. Учувши оці звернені до себе слова, він цілий почервонів із злости.

— Побачимо, як то буде! — сказав голосно, а рівний його, звичайно, голос легко дрижав.

¹ Крейцар — менше копійки (австрійська монета).

² Вїйт — сільський староста.

³ Це значить, подавав чолос за вказівкою повітового старости. Староста — повітовий начальник.

Панотець удав, що не чує, і вийшов з хати. Тепер громадяни стали різко по двох боках: одні стояли за війтом, а другі за панотцем. Були й такі, що хотіли вибирати і панотця, і війта, як то кажуть — аби був і вовк ситий, і коза ціла.

Тим часом на дворі велась інша справа. Село було велике, давало аж чотирьох виборців; тож, окрім панотця й війта треба було ще двох. Тут давав провід Іван Рибак. То був чоловік ще не старий, але досвідом й розумом хто знає, чи не рівнявся старшому братові: він не знав так святе письмо, як старший брат, але зате знав більше, що в світі діється. Був письменний, купував книжечки і тримав українські газети.¹ Знав всіляку „поведенцію“: що, як і з ким говорити. Був з кілька разів виборцем, тож і тепер ніхто не думав про те, щоб його не вибирати, хоч війт його не любив і називав „попівським поплічником“, бо при виборах він усе держав з панотцем.

Заки громада змогла розібрати допевно, що робити, над'їхав комісар; то вже не було часу на балакання. Комісар спішився, якби його гнало сто чортів, і майже полетів до канцелярії. За ним пішов панотець і вся старшина, окрім Івана і старшого брата, котрі лишилися на дворі між молодшими.

¹ Передплачував газети.

Присяжний, червоний та наляканий, кілька разів вибігав і скликував до хати. Але тут ішло інше діло. Ходило о ще одного виборця; люди не могли зважитися, зачали говорити то цей, то той, але якось не йшло, якось не можна було так в очі говорити: цей ліпший, а цей плохіший.

Іван бачив, що це не борзо скінчиться: тож, нічого не кажучи, витягнув із-за череса пачку сірників і зачав обтирати червоні головки. Усі догадалися, до чого то йде, і всі мовчки на те пристали, дивлячись в руки Іванові. З усієї пачки він лишив лиш один сірник з головою і відтак пішов з ними між люди. Хоча ніхто нічого не говорив, але кожний знав, що як витягне без головки, то без головки; але як з головою, то буде виборцем. Іван ходив від одного до другого й усі витягли по одному патичку.

Нарешті потягнув і Яким — і його сірник був з головою.

Він здивований глянув навкруг себе і йому здавалося, що на всіх лицях бачить те здивування, яке ним заволоділо. Деякі газди, справді, стали собі марикувати, що ліпше було згодитися на вільний вибір, як тягнути сірники. Це Якіма вражало немило й він став випрошуватися, що він ще молодий, що не буде знати, що робити, що ліпше було б, якби вибрали когось іншого.

Присяжний знов вибіг з хати переляканий,

що комісар спішиться. Яким усе ще відтягався, але справді не було часу і старший брат майже наказав йому лишитися при тім, що витягнув.

— Таке вже твоє щастя, чоловіче, — сказав він, — таке вже твоє має бути, то й не можеш того зрікатися!

— Коли вже так, то так, — потакнули й інші, — коли вже так випало, то най вже так і буде!

По цім слові газди посунулися до хати. Комісар кидався й лютився, що так зволікають.

Нарешті розпочалося голосування. Насамперед зачали від панотця. Він дав свій голос на старшого брата, на Івана Рибака, та на двох перших-ліпших газдів, котрі йому попалися. По тому закликали старшого брата. Він звинявся, що це вже не для нього, що йому вже про що інше думати б. Комісара виводило це все з терплячки.

— Але тут тепер не місце на таке балакання! Скажіть ліпше, на кого даєте голос і баста!¹

Якби то хто так із громади був відізвався до нього, був би за своє добре відібрав; але з панамі інша справа. Тож він, уже нічого не кажучи, дав свій голос на панотця, Івана, на одного з тих газдів, що на них голосував панотець, і на Якіма.

Коли викликали вїйта, він став, понурившись, а по хвилині сказав, що він дає голос

¹ Баста — досить, кінець.

на Івана, Якіма, на одного сусіда й на себе. Люди переглянулися між собою. Самому на себе вже казати не личило, але видно, що він доконче хотів, аби його вибирати. Тож, коли по нім викликали другого газду, він зам'явся і дав голос на панотця, Івана, Якіма й вїйта.

Потому йшло вже як по нитці: всі вже на одних казали, хіба десь-не-десь трапився хтось, що кинув голос на кого іншого. Якимові заперло дух у грудях; спершу він вимовлявся, а тепер дивився з трепетом кожному на губи й марикував¹ на тих, що його поминали.

Коли скінчилося голосування й комісар прочитав тих вибраних, а між ними і його ім'я, то стало йому так весело, що він ніколи й не думав би був, що така річ може йому вчинити таку радість.

Комісар зараз по тім забрався, бо мав переводити вибори ще в другому селі. Люди стали розходитись.

— А що тепер буде, Якіме? — сказав панотець, відходячи. — Громада трималася твердо, тож і нам треба буде твердо триматися й не кинути свій голос у болото.

Від тих слів Якимові стало ще веселіше; він був з молодших і панотець з ним ніколи не ставав на ніяку бесіду.

¹ Марикувати — бути незадоволеним.

Гордий і веселий він не стямився, коли опинився на своїм обійсті. Жінка скликала кури на вечір, стояла перед хатою й кидала з поділка по жменці посліду, а її голосне накликування чув Яким здалека.

— Але ти висидівся! — сказала вона, побачивши чоловіка у воротах. — Я гадала, що тебе вже десь пірвало, або холера напала...

— Або що?! — муркнув Яким, усміхаючися.

— Та як що? Тратити днину, то нічого не значить? — відповіла з гнівом жінка.

Сказавши це, вона борзенко забралася до хати, бо знала, що так з Якимом не завжди можна було жартувати. Яким ступав за нею слідом, і вона вже побоювалася, чи не надто проговорилася.

Коли він скинув капелюх і сердак,¹ жінка глянула на нього з-під ока і здивувалася, побачивши, що він так само веселий, як і передше.

— Знаєш що, жінко? — сказав чоловік, гей би й не чув того, що вона йому недавно цвіркотіла, — знаєш що? — мене вибрали виборцем!

— Виборцем? — повторила Якимиха, ще більше здивована. — Що це таке — виборцем?

— Таким, як перед трьома роками був вибраний вїйт і Йван, знаєш?

— Не знаю, — відповіла жінка. — Що це: вїйт чи присяжний?

¹ Сердак — верхня суконна одежа галицьких селян.

— О-о! вона вже вїтихою хотіла б бути! —
реготався на все горло чоловік.

— Та хто тебе там вибрав?

— Но, говори з нею: дурне дурнем!.. Та
хто б? — громада!

Вона здвигнула плечима; чим вибрали її
чоловіка — вона не знала, але зміркувала, що
все якимсь старшим. Ціда громада вибирала
й вибрала її чоловіка; то вона вже й забула,
що сердилася за страчену днину.

Може й справді ще його колись і вїтом
виберуть, а це так гарно бути вїтихою в селі! —
думала вона.

Другої днини веселість Якима стала поти-
хати, а натомість проколювалися журливі пи-
тання.

— А що тепер буде? що тепер робити? —
запитував він себе мимохіть. І неспокійні думки
порушували його ум. І він тепер справді по-
чав жалкувати, що пристав на той вибір. Не
знати, на що й за ким треба давати голос, а
може й підписуватися; то чи не ліпше, може,
було б сидіти в хаті, робити свою роботу, як
іти на якісь вибори?

Що більше про це думав, то журливіше
ставали його думки. Він уже міркував, чи не
можна б якось того зректися і цілої біди від-
пекатися.

Але коли став про ті свої сумніви говорити
жінці, то вона розвела його голову.

— Громада тебе виорала, то нема що й зрікатися. Що будуть другі робити, те будеш і ти — „куди голка, туди й нитка“.

— Добре кажеш, жінко. Треба буде піти порадитися до попа або до вйта; що будуть другі робити, те зроблю і я.

Але поки Яким спромігся розібрати у своїй голові, де й до кого передше йти, прийшов до нього Іван.

— От, я дурно й журився, — подумав Яким, — а діло само собою складається.

Стало на панотці, бо Іван прийшов, щоб Яким ішов з ним до панотця, а там разом уже порадяться. Яким власне не скінчив робити граблі до грядок для жінки, на котрі чекала вже скопана грядка.

Коли Іван прийшов і взяв із собою Якіма, жінці стало маркотно¹: це вже й вйтихою не варто бути, як робота має стояти, а газдівство упадати!..

„Чоловік може розволочитися, — це так і буває. Колись то стратив днину, а тепер знов пішов і грабель не докінчив! Абим мала хоч чим грядку заволочити! Хіба піду до сусіди граблів позичити? До попа далеко, та й ще там забавляться і грядки позасихають. Може б було ліпше, якби був того скинувся, а вона, дурна, сама його порадила! Коби хоч знати, чим його вибрали, та й на яке?“

¹ Маркотно — жаль, шкода.

Ненадійно¹ щаслива думка прийшла їй до голови. Їй прийшло на гадку піти до Іванихи, про все розпитати та й розвідатися. Кажуть, що її чоловік уже раз був там якимось виборцем, — тим, чим тепер вибрали Якіма, то й Іваниха буде знати, що то таке, та чи це добре, що їх чоловіків повибирали?

Як погадала, так і зробила. Взяла новий кожух, зав'язала велику шалінову хустку, замкнула хату й пішла.

Іваниха — була то жінка гонорна, великого роду. Якимиха ще була дівчаком, як вона віддавалася, та й рада була нагоді, що може з нею ближче зійтись.

— О, десь ведмідь у лісі згіб! Треба б попелу взяти та сліди посипати; — приповідала Іваниха, побачивши Якимиху.

Якимиха поцілувала Іваниху в руку, а та її в голову.

— Просимо сідати! — сказала Іваниха, прибираючи лавицю. — Розповідайте, де що нового чувати?

— Нема нічого нового, усе старе.

— То кажіть, що доброго робите?

— А що ж роблю? Що легше! — відповіла Якимиха, жартуючи.

— Та що найлегше? Хіба спати! — каже й собі жартом Іваниха.

Жінки засміялися.

¹ Ненадійно — враз.

— Дай, боже, жартувати, коби не хорувати, — завважила Іваниха. — Ох, борони боже від слабости, як Максимиха Іванищина: півроку хорувала, та й учора вмерла. Буде колись якась збиткуватися над її дітьми та й вимовляти, що наробилася на чужі діти. Не дай, господи, лише діти сиротами лишати!..

— А вашого нема дома? — запитала, нарешті, ніби не хотячи, Якимиха.

— Та де є — нема! Десь пішов до попа; та й ваш, бачу, мав з ним піти?

— Таже мав ми¹ сьогодні граблі докінчити, бо не маю чим заволочити грядки, а він узявся та й пішов.

Іваниха покрутила головою.

— А мое не таке? — гадав сьогодні бульбу садити, коли прийшов піддячий: ходіть, та й ходіть до попа.

Якимиха рада була, що звела бесіду, на що хотіла, та помаленьку стала розпитувати Іваниху, чим то вибрали їх чоловіків та на що?

— Ви вже, Іванихо, в тім були, то знаєте; а я лише те знаю, що мого чоловіка від роботи відривають.

— Та правда. Відки ж ви те можете знати, Якимишко? І я б не знала, якби мого чоловіка раз-у-раз до всього не вибирали.

— Та то я й кажу: піду до Іванихи поспитатися; вони вже в тім були і знають.

¹ Ми — мені.

— Спершу я собі гадала, Якимишко, — сказала Іваниха, — що то вибрали мого чоловіка на те, аби стягав податки, та й таки сварилася з ним, бо боялася людських прокльонів; але потому довідалася, що то цисар¹ скликає на якусь велику раду. Іван казав, що ні на однім ярмарку, ні на відпусті не видів стільки панів та попів, що тоді в місті, як на ту раду збиралися. А євреїв — то вже тьма тьменна!

— І цисар там був? — запитала Якимиха.

— Не знаю, але відай не був; мав десь бути у іншій місті. Іван лише розповідав, що пани з мужиками так водилися, гей би своя рівня. Наш піп з Іваном водився попід боки, та інакше його не називав, лише — куме Іване. Тільки вийт був щось змикитив, а відтак піп і казав Іванові: „Коби такі всі, Іване, як ви, то ми не такі б були бідні, як тепер“.

Іваниха ще довго розповідала, що пани й орендарі ходили за Іваном гурмою, та все просили, аби на них давав голос, що аж палицею мусів обганятися, а одного орендаря таки добре потягнув.

Якимисі аж у голові шуміло від усього, що їй наговорила Іваниха, то хоч від цього не стало їй ясніше, та все таки їй здавалося, що багато довідалася.

² Цисар — австрійський імператор.

Тим часом Яким був з Іваном, у панотця на нараді. Все, що Яким чув від других, тепер переслухував своїми вухами.

— Щоб то за силу мали українці, коби всі разом трималися, коби не мужики, що не знають свого права, не розуміють цисарського закону!

А син гей би з книжки читав: — Скільки то українців під нашим, а скільки під московським царем!.. — і аж полемінь ішла з очей, коли став вираховувати, що на кількадесять тих, що йдуть до тієї великої ради¹, допихається ледве кілька українців.

— А то все тому, що нарід непросвічений і такий темний, що вже відай такого темного на цілому світі нема, та через це вся біда між людьми; через це він такий бідний і понижений.

Яким гей би зо сну будився. Він знав, що мужики темні й невчені, але аж лячно йому ставало, коли взнав, що вони таки зовсім дурні, та через це вся біда на світі. Ще дивніше йому робилося, коли Іван і собі став говорити, що нарід темний, що не знає, хто його ворог, а хто приятель, хто його на добру, а хто на злу дорогу навертає.

Яким уже рад був зробити все, що вони хотіли, аби лише не брати усього зла на свою темну мужицьку совість...

Стало на тому, що треба давати голос на

¹ До парламенту.

якогось пана зі Львова, чоловіка вченого, доброго українця, що буде вже знати, коли і як обізватися за народом.

Але коли сказали його ім'я і прізвище, Якимові якось язик не складався, і він не міг добре вимовити. Та Іван пообіцяв, що його вже вивчить, бо він уже раз на того пана голосував: треба лише, щоб Яким усюди Івана тримався.

— А що піп казав? — питала Якимиха, коли Яким вернувся додому.

— Ти б усе хотіла знати! Будемо вибирати свого посла, одного пана зі Львова. Знаєш, що то посол?

— Та нащо його, того посла? — запитала Якимиха.

— Нащо! — аби ставав за народом, аби за свій нарід упоминався. Вже досить над нами напанувалися чужі та й назбиткувалися!.. Тепер і нам треба свого чоловіка!

— Та бо ти кажеш, що то якийсь пан!

— Та що з того, що пан, коли добрий українець!

— Або то пан може бути українцем? — спитала цікаво Якимиха.

— От туди! Якби не міг бути, то б не був. Якимиха здвинула плечима. Яким їй того не поясняв, та йому самому ледве-що зоріло; але де то проти бабської голови!

Яким лише чекав тої днини, коли закличуть у місто, щоб віддати свій голос там, де треба,

та лише повторяв ім'я і прізвище того пана, щоб не забути та не стати сміхом.

Так як позавтра мав уже йти, аж дивиться — йде до нього війт і секвестратор¹. Яким здумився². І податки заплатив, і грошей у нікого не зичив!.. Що вони від нього хочуть? Війт якби вгадав Якимові гадки, та й відразу так і каже:

— Що гадаєте, Якиме, чого ми до вас прийшли?

— Та вже буду чути, як скажете, — відповів Яким. — Прошу, будьте ласкаві, до хати!

Якимиха, побачивши гостей, кинулася по хаті, постирала лавицю й попросила сідати. Гості посідали, а Якимиха стала тихенько коло печі, і, підперши бороду рукою, чекала, що з того вийде. Секвестратор розперся на лавиці й почав робити цигарку.

— А що, таки не догадуєтесь? — сказав війт до Якіма.

Яким може вже й догадувався, але нащо йому було це казати; нехай кажуть сами, коли прийшли.

— А що, були-сте оногди³ з Іваном у попа? Якимові стало ніяково, але відпиратися не було як: видко, що війт про це знав.

¹ Секвестратор — урядовець з суду (судовий виконавець).

² Здумитися — здивуватися.

³ Оногди — недавно.

— А що там багато говорили-сте доброго?— запитав він політично.

— От, як говорить, усяке: і добре, і зле...— відповів Яким, викручуючися.

— А кого він там казав вибирати?— спитав просто секвестратор, не добираючи слів.

Якимові стало знову ніяково, — він зам'явся, йому не хотілося просто відповісти, хоч бачив, що нема що крутити, бо коли вони знають, що він там був, та й ледве не знають, що говорилося?

— Та якогось пана зі Львова! — сказав по хвилині нетвердим голосом.

Секвестратор засміявся й махнув згідно рукою.

— А ви його знаєте? — запитав він, споглядаючи на Якіма з-під ока.

— Та відки знаю? — відповів Яким уже сміливіше. — Але піп казав, аби його вибирати, бо він буде за народом стояти.

Секвестратор ще дужче засміявся. Цей сміх перейняв Якіма дрожем, і він пожалкував, що відразу сказав правду. Секвестратор ув-одно сміявся:

— Піп казав, піп казав! Може б я ще щось ліпшого сказав, як піп, коби-сте хотіли мене слухати! Але пана Ківковецького не казав вам вибирати, не правда?

— Та бо він, бачу, не наш, не українець?

— Еге, та бо я бачу, що ваш піп уже вас добре підрихтував! ¹

— Підрихтував, не підрихтував, — відповів трохи сердито Яким, але це вже правда, що ліпший свій, як чужий!

Війт споглянув на Якима довгим, проникаючим поглядом. В хаті стало тихо... Якима цей погляд немов би трохи збентежив, хоча він і сам не знав, чому.

— Яке іхало, таке здибало! — сказав війт поволі, не спускаючи очей з Якима. — Яке іхало, таке здибало... розумієте, Якиме? Пан зі Львова, чи пан з Ківковець — скажіть сами, чи це не все одно? Пан паном, а мужик мужиком! Від панської ради мужикові легше не буде. Кожний тягне на своє: панський верх та й панська правда. Пани та попи знають своє, а мужики своє. Не вгадав би той, хто думав би, що я б дався кому-будь перевести, як би видів який пожиток для мужика. О, не з таких я, нехай собі піп каже, що хоче на мене!

— Ви вірите попам? — зачав знова секвестратор своїм тоненьким шепотливим голосом. — Не досить ще людей луплять, здирають, та ще їх баламутять? От колись то, не казали люди, що ваш піп узяв за похорон останню овечку? Здирають з мужиків послідне, та ще накидаються їм за опікунів, ніби вони так за них дбають!..

— Це ми й сами знаємо, — перебив війт по-

¹ Підрихтувати — підмовити, наставити.

важно, — про це ви не маєте що нам казати. О, знаємо: не заплати — не рушиться з хати, хоч у церкві геворить про боже й людське милосердя! Але знаємо також, що й пани! Ще не обсохло наше тіло від крові! Пам'ятаємо ще їх буки й гарапники: а коли минулися мандатори та отамани, то лишилися ще економі, польові та побережники! Колись то у дворі мало не вбили хлопця мого сусіди, що пас на зарінках¹, хоча ті зарінки були колись наші, громадські. Але чи то лиш у нас так діється? Усюди до панів попримлипали наші ліси, луги та пасовиська! Ані від попів, ані від панів нема нам чого надіятися: нам слухати б волі нашого найяснішого монарха та від нього чекати полегшення; він лише нам може полегшення дати, а від панів та від попів, як кажу, нема чого сподіватися! Кожна рука собі крива... Нехай вона буде собі крива й у мужика!

При цих словах секвестратор помацався по кишенях. Війт урвав бесіду й оглянувся по хаті. З його слів та погляду можна було зміркувати, що він хоче щось більше сказати, лише здержується.

— Нехай вона буде й у мужика крива! — повторив поважно. Тут знов оглянувся навкруги себе.

— Сказало-б-ся щось більше, — доповів він, кашельнувши, — та забагато нас тут...

¹ Зарінки — береги.

— Жінко, йди з хати! — сказав Яким.

Якимиха вийшла з хати, але стала під двері та й нахилила вухо. Війт говорив далі: ●

— Наша така річ: пан секвестратор дадуть вам гроші, ви голосуйте за Ківковецького пана та й кінець. А я вам кажу, Якиме, та й забожуся на все у світі, — тут війт ударився так сильно в груди, що аж у нім щось тевкнуло, — що більше користи мужикові з тих усіх комедій певно нема, вірте мені!

Секвестратор вийняв десятку й поклав на стіл. Десятка була ще цілком нова: свіжа синя фарба аж хапала за очі.

— Сховайте, сховайте це для себе! — сказав Яким, відвертаючися від принадного папірця.

— Хі-хі-хі! — зашумів секвестратор, як уночі сова, хапаючи вухом не конче твердий голос Якіма. — Що то робити комедії, пане виборець? Кажу вам — беріть гроші та й тихо сидіть, і все буде добре! Не викидайте дурно грошей з своєї хати, коли сами лізуть у руки. Кажу вам — беріть, та й давайте голос на Ківковецького пана й кінці у воду. Ліпше тиць, як ниць! ¹ Добре війт кажуть: від панської ради мужикові легше не буде... Боїтеся попа, чи що?

Якимові, що знав, як війт усе говорив, щоб не боятись попа, та й як тим сам величався, що не боїться його, зробилося стидно, що

¹ Ліпше щось, як нічого.

секвестратор при вїтї на це натякнув. Він заперечив голосно, що попа не боїться, що пїп має свїй розум, а він свїй, що поповї до престолу, а не до нього. Секвестратор узяв з стола десятку і штуркнув Якимовї в руки.

— Значиться — берете гроші й голосуете на Кївковецького пана...

Яким стояв нерїшучий, але грошей не взяв. Бистрий погляд вїта спостерїг цю нерїшучість Якіма, він узяв десятку з рук секвестратора й поклав назад на стїл.

— Гроші лишїть, не пропадуть! — сказав вїт. — А ви, Якіме, роздумайте собі: нагадаєтеся, то візьмете, а розгадаєтеся — віднесете менї назад. А за гроші вже я вам ручу, — сказав, обертаючися до секвестратора.

Коли Яким відпроваджував гостї за ворота, Якимиха скоренько вбїгла до хати. Десятка лежала в тому місцї, як її лишили. Вона вже простерла руку, щоб її взяти та сховати до скринї, та побоювалася Якіма.

— Почекаю, — подумала, — але десятку з рук не пущу. Добре вїт казав: нехай пани радять, а мужиковї добре що-то; а вїт розумний чоловік; може, розумніший від Івана, бо інакше не був би вїтом у селї, хоч і не тримає з попом. ¹

¹ Тримати з ким — тягти руку за ким.

Коли Яким увійшов до хати, вона відразу накинулася на нього:

— А що, візьмеш гроші? Хіба-бись дурний був, аби-сь не брав: буде чим податок заплатити, або ще п'ятка, то вже й кожух буде.

Яким мовчав задуманий, а жінка все натуркувала:

— Чому не брати, як дають? Це не крадена річ! Ніхто розбоєм не ходив! Люди просять, аби брати гроші, а він, дурний, ще надумується!

Заохочена своїми власними словами, Якімиха витягнула з скрині платину, щоб сховати гроші, але чоловік мовчки відвернув її руку, взяв гроші та запхав у черес¹.

У три дні по тому виборці рушали в місто на вибори. Іван не знав про заходи вїйта й секвестратора коло Якіма, бо ні вїйт, ні секвестратор до нього не заходили. Але він чув десь на селі, що вїйт вибирається з Якимом одною фурую.

— Це вже щось не добре, — подумав Іван, — треба піти та й допевне довідатися; їзда з вїйтом не конче добра!

Іван, не довго надумуючися, пішов до Якіма; ніби то також задля їзди; хотів його запросити, щоб з ним їхав, а властиво довіда-

¹ Черес — широкий шкіряний пояс, куди можна ховати гроші.

тися, чи він дійсно вже з вїйтом умовився. Яким нічого перед тим з вїйтом про це не говорив і не знав, як міг вїйт казати, що він з ним поїде.

— Но, поїдете з нами, — казав Іван. — Я їду з попом, можемо взяти другу фуру, бо й панич з нами поїде: він, бачите, до того цікавий!

Яким став не свій. Йому якось стидно стало перед Іваном: не знав, що казати і як відкрутитися. Рад би був поїхати з ними, а тут щось гей би його задержувало, гей би його в'язало, а він не міг з того розв'язатися. Він турботно почухався в голову й поправив на собі черес, котрий йому чогось тяжів, а новенька, дана секвестратором, десятка заворушилася, гей би червяк у спорохнявілому дубі. Він не знав, що робити. Йому хотілося найперше збутися Івана. То він вимовився, що вже поїде своєю хурою, бо жінка має якусь потребу в місто; та й на колесо здалося б обруч набити, бо цього вже ніяк не зробить циган у селі, а хоч би й зробив, то не так делікатно, як у місті.

Іван щось поміркував. Він уже добре догадувався, куди то йде, та й сам зачав бесіду, що Ківковецького пана хочуть вибирати поляки, а українці — пана зі Львова. Яким стояв, як на вуглях.

— А що? — пам'ятаєте, як називається той пан, що його маємо вибирати?

Яким голосно сказав його ім'я і прізвище. Іван глянув на нього боком.

— Но, то ідете з нами?

— Ні, не іду; дякувать. Поїду своєю хурою.

Іван, нічого вже більше не кажучи, пішов.

Яким справді загадав їхати своєю хурою, та вибратися тақ раненько, щоб вїт не захопив його дома.

Не хотїлося йому їхати з вїтом, щоб це бачив Іван; а як вїтові буде його треба, то й там його найде. Яким виїхав лише з наймитом, щоб жінка не їхала, бо не було чого, хоч і не від того була б; та вона знала, що Яким лише так на неї перед Іваном здався.

Коли Яким виїхав із села, здивав на дорозі багато людей: усе по два, три й більше на хурах. Це були виборці з сусідніх сіл.

— От і вибрався я сам один, — подумав собі Яким, — як дурень; ніби такий, що з ним уже ніхто не хоче приставати... — Яким пожалкував, що вже врешті не почекав на вїта. Може, це й справді він по нього повертав?

Чим далі їхав Яким, тим частіше подибував панські й попівські повози та брички, єврейські візки, та довгі, господарські вози. Чим ближче було до міста, тим маркотніше йому ставало! Він оглядався по дорозі, чи не можна б до кого прилучитися, але нікого такого не надибував.

У місті — кого там не було! Людей тьма тьменна: усі пани, панотці та й писарі з сусідніх сіл. А євреїв! І всі крутилися та бігали, як посолені. Яким примостив безпечно коні та й зачав оглядатися за війтом. Тут подибався він з чоловіком, також виборцем із другого села, та й став розпитуватися про війта, чи цей його де не бачив?

— Ні, — хаже виборець, — я не бачив, але ходім, може найдемо.

Іно-що поступилися, причепився до них корчмар із найбільшого заїзду в місті.

— Кланяюся панам виборцям! — говорив корчмар, потрясаючи шапкою у воздуху.

Виборці йшли, не оглядаючися. Корчмар не відступався. Він захвалював свої ковбаси, студенець¹ та буханці.

— Іди до лиха! — муркнув Яким. — Як схочу їсти, то й без тебе попоїм!

— А нащо вам, пане виборець, їти десь та й купувати, коли у мене все можна мати задурно?

— Ха-ха-ха! — засміялися виборці. — Задурно даси, але гроші візьмеш? Правда?

— Чому гроші? — каже корчмар. — Як кажу — ні, то-ні...

Він підійшов ближче й понизив голос.

— Чому гроші? Як пан з Ківковець буде послем, то будуть гроші, ковбаси й буханці задурно, розумієте?

¹ Студенець — холодець.

— Щезай, проклята гидото! — гукнуло щось над їх головами, гей би з гармат вистрілило. — Ти будеш людей баламутити? Ведеш людей на зраду!

Яким побачив Маландевича. Це був міський чоловік, найбагатший з усіх міщан, мав велику славу й поважання на цілий округ. Корчмарів не любив на перехід і всюди, де лише заводили тверезість, там він перший був. Корчмар змішався.

— Пане Маландевич, пане Маландевич! — бовкотів невиразно, низько кланяючися.

— Мовчи!

Маландевич не скінчив, бо надбігли два молоденькі панотці, котрі взяли його на бік і стали щось потиху говорити. Корчмар пропав, гей би крізь землю провалився.

Перед радою повітовою¹, де мали відбутися вибори, було так глітно², що годі було перепхатися, а голови людські подавалися, ніби хвилі в ставу, гойдані вітром. Далі трохи порідше стояли люди купами й вели всякі розмови.

Яким зачув знайомий голос, що доходив здалека. Голос то підносився, то знижався, часом гудів, ніби хтось говорив у порожню бочку, то притихав — і слова пливли тихо, спокійно, як шепіт води мілкого потоку. Яким оглянувся.

¹ Повітова рада — автономна установа в повіті.

² Глітно — тісно.

Це був панотців панич. Він переходив від купи до купи людей, просив і закликав, щоб пошанували сами себе, щоб показали, що вони люди, газди, українці, щоб не давалися на підмову, не зводилися обіцянками, не запродували своїх голосів.

— Тримайтеся, браття! — говорив він палко. — Ваша доля у ваших руках, від вас залежить доля України.

Голос його перервався. Він палкими очима споглядав на купи народу й читав з їх лиць силу свого слова.

Яким не міг винести того погляду і спустив униз очі. Заморочений гуком голосів і новими враженнями черв'як сильно завертівся десь під самим серцем і викликав протяжний довгий біль. Погляд молодого чоловіка мішав його і прибивав до місця, а коли він знова підніс очі і споглянув навкруги себе, намість панича, побачив гидке лице секвестратора. Секвестратор був умучений, як косар в полудне, а піт горохом ллявся йому з чола. Він перепхався через купи людей, отерся майже об Якіма й пішов далі. Яким оглянувся й побачив високу піку й чак¹ жандарма. Секвестратор щось йому шептав на вухо. Жандарм подивився на всі боки. Нарешті їх погляди оперлися о кількох людей, відки Якимові здавалося, що чує голос панича Никольця.

Іван ішов з двома людьми й голосно говорив:

¹ Чако — жандармська шапка. Піка — списа.

— Тьфу! до чорта, — сказав високий чоловік. — Один сюди, другий туди! Лоточать¹, що аж голова тріскає! Чоловік уже врешті не знає, що робити!

— Та на це й є розум, — каже Іван, — аби чоловік знав, що робити.

— Розум розумом, але в такій крутні й розум не допоможе. Говорять — свій, свій, а кажуть вибирати пана!

— Та бо ви не розумієте, о що тут іде! Тут не йде о оце, чи він пан, чи мужик, але о це, що Ківковецький пан — поляк, а зі Львова — українець.

— А що нам з того за користь?

— Які ви дивні! Подумайте сами: як ви процесуетесь та й не можете сами на термін стати, то кому ви даєте пленіпотенцію?² Тому, з ким процесуетесь, чи тому, хто вас боронить? А з ким ми найбільше напроцесувалися, як не з польськимі панами? Де поділися наші ліси й пасовиська? Право мужицьке всюди пропадає, бо він темний, непросвічений. Лиш одні поли та пани українці ще за нами вступаються. Скажім же тепер, — говорив Іван далі, — скажи сам, чоловіче: якби ти мав за собою право, чи треба б тобі свідків підкуплювати?

Якимові кров ударила до лица. Маленькій, звитий вчетверо, папірчик засичав, а виразні круглі нумери засвітили, як очі гадюки...

¹ Лоточити — багато говорити.

² Пленіпотенція — уповноваження виступити на суді.

Розпочалися вибори. Майже при самих дверях ради повітової стояв Никольцьо й кожному виборцеві, що переходив коло нього, додавав смілости й відваги. Якими хтось сильно потрутив¹. Це був той самий жандарм, що говорив із секвестратором.

— Арештую вас в ім'я права! — сказав він до Никольця, випростувавшись як свічка.

— Кого? Мене? За що? — запитав змішаним голосом Никольцьо.

Його бліде лице ще більше поблідло, а очі блиснули гнівом.

— Ви? Мене? За що? — крикнув він знов з усієї сили. — За це, що я говорю людям те, що вони сами повинні знати? Чому не арештуєте тих, що їх на зле зводять, грішми підплачують?!

А як його вже брали, він відвернувся і ще раз сказав:

— Люди, тримайтеся!

Його голос звучав дивно і при ободрюючих словах чути було другий звук:

— Усе, усе пропало!

Між людьми зробився переполох. Якимові немов би ножом потягнуло по тілі. Він остовпів. Йому здавалося, що кожний дивився на нього, показував пальцем, що це він той збаламучений, підплачений негідник.

— А що, Якиме, за ким будете голосува-

¹ Потрутити — штовхнути.

ти? — запитався його ненадійно війт із-за плечей.

Яким оглянувся, але не сказав ні слова.

— Ну, ходім! Уже час! — сказав війт і пішов наперед.

Яким пішов за ним, щоб не стояти на місці. Але в душі його виклювалася інша, певна, незмінна думка: збутися тяжкого ворога, що вертів мозок, прошибав душу й палив груди.

У його голові все перемішувалося, у висках стукало, в ухах дзвонило, а гадка крутилася, перлася, гей би запертий дим у комині. Одно було ясне: збутися якимнебудь способом клятих грошей, що палили розжареним вуглем, шпигали розжареним залізом.

Піт виступив на його чоло, а серце товклося камінем. Він дивився на присутніх, бачив кожне лице, кожне порушення, але чому то так усе було, чому не так усі заховувалися — він не знав; а в тім йому це було байдуже: його займала одна думка й уся здригалася відразу.

— Яким Мачук! — закликав той самий голос із середини, що викликував інших перед ним.

Яким вийшов на середину і став перед столом, за котрим сиділа комісія.

— На кого даєте голос? — сказав грубий, присадкуватий панок.

Яким мовчав.

— На кого голосуєте? — спитав панок нетерпеливо.

Яким мовчав, сопів, трясся цілим тілом, аж

руки в нього тремтіли. Він витягнув гроші й поклав на стіл.

Пани при комісії вжахнулися.

— Що це? — запитав панок, підскочивши.

Якимові гей би камінь спав із серця.

Він промовив чистим, грімким голосом:

— Мені дали ці гроші, але я їх не хочу, кладу тут перед цілою комісією, а голос даю на українського посла! — і вимовив ім'я й прізвище пана зі Львова.

В залі настав приглушений, довгий шум...

— Славно! Славно! — відізвалося кілька голосів.

Староста почервонів, як буряк.

— У залі агітувати не вільно! — крикнув він із злістю, — бо інакше скажу випровадити!

Голосування тривало вже недовго. Порахували голоси — двадцять голосів українських більше.

При комісії зачалися гострі переговори. Відкинено кілька голосів, де ім'я чи прізвище було зле вимовлене, але все таки на користь українців виходила надвишка. Ніякі викрути приятелів Ківковецького пана не помагали, — все було в найбільшому порядку.

Усі, що нетерпеливо ждали кінця виборів, змішалися тепер з виборцями. Гамір і веселість змагалися. Кожний рад був знати про найменшу подробицю, тож кожний осібно й усі разом

голосно розповідали про недавно пережиті хвилини.

На телеграфі не могли собі дати ради, а весела вість летіла світами.

Євреї почали кричати *Vivat!*¹ А межі ними могли виборці бачити тих, що ще недавно бігли за Ківковецьким паном та й запрошували на студенець та ковбаси.

Яким чув, що його ім'я переходило з уст до уст. — Де він? Як називається? Відки? — допитувалися з усіх боків, а деякі витягли папір і записували.

— Це мій парафіянин, — сказав гордо старенький панотець, підпровадивши до Якіма кількох своїх товаришів і молодих панів.

Панотці й пани стали Якимові віншувати, а декотрі й цілувалися. Одному аж сльози крутилися в очах, коли він стискав Якимову руку й говорив:

— Коли вже таких маємо селян, то Україна не пропаде, але пропадуть її вороги, бо нарід приходить до пізнання, чим він є й чим повинен бути!

Яким не міг опам'ятатися. Його брало диво, він сноглядав на себе, немов на яку загадку. Що це мало бути за пізнання, про котре йому говорили, він не розумів; чув лише, що в нім відзивалося якесь незвісне віщування, якийсь незнаний досі голос...

¹ *Vivat* (лат.) — нехай живе!

— Чого всі ті люди так побиваються, чого борються, плачуть? Чи в тім не ховається щось більше, як він досі добачав? Чи не криється більша сила, що всіх тих людей переймає одною душею, що і в нім збудила немов нове життя? Але всі ці почуття перемагала радість, несказане глибоке вдоволення.

Він вернув додому як п'яний, хоч горілки й до рота не брав. Жінка вже не могла дідатися. „Що Яким зробить із грішми?“ — палило її нетерплячкою від кількох днів. Та коли вчула, що він гроші віддав, розсердилася.

— От і розумне зробив! — сказала гнівно. — Люди раді б, коби відки гроші роздобути, а він мав та кинув чортові в зуби!

— Ей, жінко, дай спокій! — сказав Яким, стягнувши брови. — Ти того не знаєш і не розумієш, то й не мішайся! То не добрі були гроші...

Жінка втихомирилася. Злих грошей вона не хотіла. Кажуть, що крадене вдесятеро відпаде, а злий гріх міг би звести на нінащо й ціле газдівство.

Коли Яким другої днини рано збудився, то перша думка була — піти до панотця і спитатись за панича Никольця. Але це було ще трохи зарано; ледве що зоріло, а темні сумраки ще не зовсім прояснілися.

Він вийшов надвір. Вітер, що від неділі все зривався зі сходом сонця й перешкоджав сіяти,

утих і можна було надіятися, що коли, вже не буде його зранку, то не буде й через день, або хоч до полудня.

Учорашній день пішов для газдівства марно — треба було те надолужити. Він закликав жінку й обоє взялися скоренько до роботи.

Уже сонце підбігло вгору, коли Яким виїжджав фурую з обійстя. На возі лежав мішок з насінням, а поверх драбини була прив'язана залізна борона. Дорога вела попід попівство. Яким кивнув на хлопця, щоби їхав у поле, а сам вступив до панотця. Майже на самому порозі здивався з паничем. Він тримав в одній руці газету, а в другій капелюх.

— А добре, що ви тут, — сказав, побачивши Якіма. — Я щойно хотів іти до вас прочитати, що пишуть газети. Слухайте!

Яким слухав і своїм вухам не вірив, які то там діялися надужиття; та все те побороли чесні виборці, що з малими виїмками стояли, як один муж. Деякі були названі по імені, а між першими стояло й ім'я Якіма, яко непоборного борця, що прилюдно завстидав ворогів і кинув їм в лице підкупним грошем.

Яким не знав, де очі діти, а світ ішов перед ним кругом. Ледве пригадав собі, чого прийшов, і зміг розпитатися, що це і як діялося з паничем.

Рано, коли чистив збіжжя, був уже зовсім спокійний, а тепер знов розгорілася в ньому

кров. Зайнятий розбурханими думками, він і не стямився, коли став на полі.

Він, ще недавно нікому незвісний чоловік, окрім свого села, сьогодні став голосний на цілий світ! Про нього пишуть, говорять, хвалять його за чесний і добрий вчинок!

Йому аж лячно робилося, коли він нагадав ті непевні та темні хвилини, коли то його думки хилилися на всі боки, коли не знав, що робити, і був би може скоріше зробив противно...

Та не лише його ім'я виринуло з тихого закутка, але в його душі вийшла така сама зміна: він ніби прочув, провидів. Він пізнав, що ця земля, по котрій він ходить, на котрій від діда-прадіда стоїть його хата, ці зелені ниви, гори, долини, ця рілля, на котру він кидає зерно, все це — одна велика українська земля! А він, її правий владитель, корінний газда, він має про неї дбати, упоминатися о її правах.

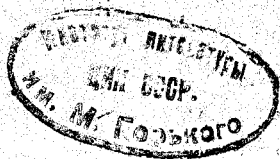
Сонце, прикрите тоненькою хмаркою, кидало своє тепле проміння. Могучі весняні сили росли, потужніли. Усюди кипіло життям і працею, усюди щось рухалося, бриніло по зіллю, траві й водах. Земля розпарилася. З свіжої ріллі розходився якийсь дивний запах, — запах добре звісний Якимові.

Яким здригнувся. Це був запах мужицької кривавиці й поту. Цей запах перемагав усі інші розворушені думки й давнім правом панування запитував, чи той вибраний Якіма голосом пан зі Львова обітре той кривавий піт з мужицького чола, чи зменшить податки й дачки, чи верне право до затраченої землі, зарінок, лісів і пасовиськ?

Яким опустил голову й задумався...

Його уста дивно зложилися і він вимовив стиха:

— Не-зна-ти!..

Папір ф. 62x94—37 кгр.

¹³/₁₅ пап. арк. 1 арк. —85.312 літер

УКРКНИГОЦЕНТР Д В О У

„КНИГА — ПОШТОЮ“

Поштою відділ Укркниго-
центру ДВОУ надсилають го-
тівкою й післяплатою кожну
книжку не лише власного ви-
дання, а й усіх видавництв СРСР

Надсилайте замовлення
на такі адреси:

ХАРКІВ,

вул. Першого Травня, 17.

КИЇВ, вул. Воровського, 29.

ОДЕСА, вул. Лясаля, 33

ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ,

проспект Карла Маркса, 49.

Поштов. відділ Укр-
книгоцентру ДВОУ

УКРКНИГОЦЕНТР Д В О У

По всіх більших містах України
Укркнигоцентр ДВОУ має філії,
книгарні та кіоски, де можна
придбати книжки з усіх галу-
зі знання та мистецтва видаць
ДВОУ та всіх видавництв СРСР.

Звертайтеся на адреси:

ХАРКІВ,

вул. Першого Травня, 17.

Київ, вул. Ворожського, 29.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ,

проспект Карла Маркса, 48.

Одеса, вул. Лисака, 33.

Поштов. відділ Укр-
книгоцентру ДВОУ